

WELKE TAAL SPRAK KEIZER KAREL?

door Luc De Grauwe
Universiteit Gent

In het jaar 1369 werd de grondslag gelegd voor de eenmaking van de Nederlanden, door het huwelijk van Filips de Stoute, hertog van het Franstalige Bourgondië, met de enige dochter en erfgename van de graaf van Vlaanderen, Margaretha van Male. Filips' zoon Jan zonder Vrees leerde de taal van dat graafschap, die daar en toen "Dietsc(h)" werd genoemd, en hij nam bovendien een Dietse wapenspreuk aan: "Ic hou". Hij zorgde er ook voor dat zijn zoon Filips de Goede - die in 1430 Brabant, in 1433 Holland en Zeeland verwierf - en zijn kleinzoon Karel de Stoute de taal goed leerden spreken¹. De schoonzoon van deze laatste, keizer Maximiliaan I van Oostenrijk, keizer van het Heilige Roomse Rijk, maakte zich de twee talen van het gebied van zijn vrouw Maria van Bourgondië eigen: het Frans en het Diets². En volgens historicus Rob van Roosbroeck drong hij er op zijn beurt bij zijn eigen kleinzoon en latere opvolger Karel V (de Ie in Spanje; Keizer Karel) op aan, eveneens de "Vlaamse" taal te leren³.

Van de keizer werd gezegd, dat hij "*voor het gebed het Spaans gebruikte, in het gesprek met vorsten het Italiaans, bij vrouwen het Frans, ten overstaan van soldaten het Duits*". Van deze vroege legendarisch-anekdotische uitspraak uit de 17e eeuw bestaan tot in de 19e eeuw verschillende varianten; in een langere ervan heet het, dat Karel "germanice = Duits" wenste te gebruiken wanneer hij met iemand op dreigende of tamelijk barse toon te spreken had omdat deze taal helemaal dreigend, bars en heftig ("minax, aspera ac vehemens") is.

¹ Zie over de talenkennis van de Bourgondische hertogen in 't algemeen M.C. van den Toorn/W.J.J. Pijnenburg/J.A. van Leuvensteijn/J.M. van der Horst (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse Taal*, Amsterdam 1997, p. 166; J.W. de Vries, R. Willemys, P. Burger, *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*, Amsterdam 1993, p. 51. Details bij R. Willemys, "Taalpolitiek in de Bourgondische tijd", in: Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde 1994, p. 162-177; C.A.J. Armstrong, "The Language Question in the Low Countries: the Use of French and Dutch by the Dukes of Burgundy and their Administration", in: Dez., *England, France and Burgundy in the Fifteenth Century*, London 1983, p. 189-212.

² *Het verhaal van een taal*, ibidem.

³ Rob. van Roosbroeck, in: *Twintig eeuwen Vlaanderen, deel 2: Geschiedenis van Vlaanderen: II*, Hasselt 1972, p. 189v.

En nog een andere variante zegt, dat hij enkel Duits tegen de paarden sprak⁴. De historicus en gewezen stadsarchivaris van Gent, Johan Decavele, schrijft dan weer: “Buiten het Frans leerde hij wat Latijn, kende een mondvol Vlaams, en zou pas later Spaans en Duits leren”⁵. Nog een ander zegt dat hij “vloeiend Nederlands (vermoedelijk Gents), Frans, Castiliaans en Italiaans “⁶ sprak. Het is maar een kleine greep uit een paar publicaties over de keizer, waarin zijn talenkennis overigens slechts in heel beperkte mate ter sprake komt. De uitspraken over zijn talenkennis zijn niet enkel zeer uiteenlopend, maar ook zeer tegenstrijdig. Volgens zijn moderne biograaf Karl Brandi voelde hij zich meer aangetrokken door lichaams oefeningen dan door boeken en talen⁷. Maar anderzijds schrijft men hem het dictum toe: “*Zoveel talen men kent, zoveel keren is men mens*”⁸.

Van de Romaanse talen kunnen we wel zeker zijn: **Frans** was sowieso reeds in de Bourgondische tijd, in het graafschap Vlaanderen zelfs daarvoor reeds, bij en door toedoen van de landsheren, een belangrijke taal naast de volkstaal. Frans was ook de taal waarin Karel zijn briefwisseling voerde met zijn zussen en met hoge ambtenaren zoals Perrenot de Granvelle, Gattinara en zijn leermeester Guillaume de Croy, heer van Chièvres⁹. Hij schreef er ook zijn memoires in en las er in zijn levensavond, met bijzondere toestemming van de Inquisitie, de Bijbel in¹⁰. **Castiliaans** was de taal van het koninkrijk op het Iberische schiereiland waarover Karel (daar de Eerste van die naam) reeds één jaar na zijn meerderjarigheid, op zestienjarige leeftijd begon te heersen, waar

⁴ Zie voor deze anekdoten en Karels talenkennis in ‘t algemeen H. Weinrich, *Wege der Sprachkultur*, Stuttgart 1985, p. 181-192: “Sprachanekdoten um Karl V”; A. Borst, *Der Turmbau von Babel*, Band III/1, Stuttgart 1960, p. 1140-1142; H. Lox, *Van stropdragers en de pot van Olen. Verhalen over Keizer Karel*, Leuven 1999, p. 146v. 247-250; *Het verhaal van een taal*, p. 59; zie verder onze noot 7 en A. Kohler in de catalogus bij de prestigieuze tentoonstelling “Carolus. Keizer Karel V 1500-1558” (coördinatie H. Soly en J. Van de Wiele), Gent 1999, p. 43-45; Paul Van Peteghem, art. “Karel V” in: Nationaal Biografisch Woordenboek, deel 14, Brussel 1992, kol. 311-349, vooral kol. 312. 319v.; Wim Blockmans, *Keizer Karel V 1500-1558. De utopie van het keizerschap*, Leuven 2000, p. 27v. - Met dank aan Torsten Leuschner.

⁵ Johan Decavele, *Keizer tussen stropdragers. Karel V 1500-1558*, Leuven 1990, p. 15. Vgl. Dez., “Karel V in de geschiedschrijving”, in: R. Hoozee (e.a.) (redd.) *Mise-en-scène. Keizer Karel en de verbeelding van de 19de eeuw*, Antwerpen/Gent 1999, p. 67-79 (met verdere literatuur).

⁶ Rolf Falter, “De schijngestalten van keizer Karel” in *De Standaard der Letteren*, 7.3.99, p. 6v. (hier p. 7c).

⁷ Karl Brandi, *Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches*, München 1937; zie de herdruk Frankfurt [a.M.]. 1979, p. 39; over Karels taalgebruik zie het register aldaar p. 551b.

⁸ H. Lox, p. 249, met verwijzing naar het werk van de historicus A. Henne.

⁹ Van Roosbroeck, ibidem.

¹⁰ A. Borst, p. 1141.

WELKE TAAL SPRAK KEIZER KAREL?

hij bij voorkeur verbleef en waar hij ten slotte, drie jaar na zijn merkwaardige troonsafstand, ook gestorven is (in 1558 bij San Jerónimo de Yuste). In Italië dan weer heerste hij over Milaan en het omliggende Lombardije, over Napels, Sicilië en Sardinië.

In Spanje, Frankrijk en Italië werd de keizer trouwens door oorlogen, opstanden en andere problemen nogal wat opgehouden. In elk geval schijnt zijn Spaans beter te zijn geweest dan zijn Italiaans en deze twee beter dan zijn Latijn¹¹. Blijven dus nog de uitspraken over Germaanse talen: Vlaams (eventueel slechts een mondvul daarvan), Gents en Duits.

Beginnen we met dit laatste. Tot de van zijn grootvader geërfd Habsburgse landen behoorden het huidige Oostenrijk (zonder Burgenland en Salzburg - de latere Wolfgang Amadé Mozart is een geboren Salzburger, geen Oostenrijker!), maar mét het huidige Zuid-Tirol en Slovenië. Vanaf 1526 verwierf hijzelf het genoemde Burgenland, het gebied van de huidige Tsjechische Republiek (Bohemen en Moravië) en het thans Poolse Silezië. In dit Middeneuropese gebied had de Habsburgse kanselarij van Maximiliaan in de 15e/16e eeuw een eerste, zij het regionaal en tot de schrijftaal beperkt gebleven aanzet gegeven tot een gezamenlijke taalnorm voor het zogenaamde "Hoogduits", die door Karels tijdgenoot en religieuze antagonist Maarten Luther hogelijk geroemd werd¹². Deze taalvorm *-die gemeine teutsch* genoemd - had namelijk in het Heilig Roomse Rijk veel invloed op een andere belangrijke kanselarijtaal, die van het geografisch noordelijk aansluitende Saksische (of beter Oppersaksische) gebied, waar Luther zelf werkte. De reformator zegt zelf, dat de verbinding van deze twee taalvormen de "*communissima lingua Germaniae* = die gemeinste deutsche Sprache" had opgeleverd en dat die overal in het Rijk werd nagevolgd en door iedereen begrepen¹³. Taalkundigen spreken hier van een "ostmitteldeutsch-ostoberdeutsche Schreiballianz"; het laat meteen al zien, dat er blijkbaar méér "Duitse" talen waren.

Karel nu toonde voor zulk streven naar een nationale taal geen interesse meer¹⁴; volgens sommigen zou hij zelfs geen Duits in de zin van Hoogduits gekend hebben. De bekende Duitse linguïst Harald Weinrich zegt dan weer, dat hij weliswaar Duits sprak, maar dit nauwelijks onderscheidde van zijn "Vlaams" - een interessante gedachte, waar het nog moeten over hebben¹⁵.

¹¹ H. Weinrich, p. 185v.

¹² Vgl. (ook voor hetgeen volgt) in de recentste overzichtsliteratuur vooral P. von Polenz, *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart I*, Berlin/New York, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage 2000, p. 161v., met verdere literatuurverwijzingen p. 181v. Zie ook onze noot 28.

¹³ Von Polenz, p. 166.

¹⁴ Von Polenz, p. 104 en p. 162.

¹⁵ H. Weinrich, p. 185.

Karel had in elk geval het bestuur van zijn Oostenrijkse erflanden reeds twee jaar na zijn verkiezing tot Rooms keizer (1519) aan zijn broer Ferdinand overgelaten, die hem trouwens ook in het Rijk moest vertegenwoordigen. Met het “Duits tegen de paarden” uit de legende zal dus wel een andere taal bedoeld zijn - en daar moeten we het nu uitvoerig over hebben.

Tot ca. 1550, dus tot kort voor Karels troonsafstand en dood, was de onbetwistbaar meest gebruikte benaming van wat vanaf 1500 daarnaast ook *Nederlands* werd genoemd en na 1550, zowat drie eeuwen lang, met name in Hollands Gouden Eeuw, bij voorkeur *Nederduits* - die onbetwistbaar meest gebruikte benaming dus was eenvoudigweg... *Duits*!¹⁶ Niet zelden vindt men in de periodes van Renaissance en Barok minstens twee, soms zelfs de drie termen samen in de vaak lange titels, die men sedert de toen nog recente uitvinding van de boekdrukkunst de van de pers rollende werken placht mee te geven. Een mooi voorbeeld stamt uit het Zeeuwse Middelburg, waar in 1591 verschijnt:

“Het boeck der Psalmen Wt der Hebreisscher sprake in *nederduytschen* dichte ... overgeset. Mitsgaders de heylige schriftuerlicke lofsangen vyten ouden enden nieuwen Testamente bij een getogen, ende oock in *nederlant-schen* dichte... Mit elck sijnen text van woirde te woirde daer tegen ouer, int *duytsche* gestelt, Doir Philips van Marnix [van Sint-Aldegonde]”.

De term *duytsch* is in feite de rechtstreekse voortzetting van de middeleeuwse benaming voor de Germaanse dialecten -van een eenheidstaal kon nauwelijks worden gesproken - in onze gewesten, de Bourgondische “landen van herwaarts over” (gezien vanuit Brussel, vanwaaruit ze geregeerd werden). Wij hebben wel allemaal op school gehoord van “Diets”, maar men vergeet niet dat deze vorm met *-ie-* beperkt was tot het graafschap Vlaanderen (het belangrijkste in de middeleeuwen) en verder tot Zeeland (taalkundig gaan Vlaams, vooral West-Vlaams en Zeeuws ten nauwste samen, ook nu nog) en tot de streek van Brussel in het zuidwesten van het hertogdom Brabant. Maar andere gewesten zoals Holland, Utrecht en het huidige Limburg zegden met een klankvariant *duuts(ch)*. Het moderne woord *Duits* = *Deutsch* voor de taal van onze oosterburen is net hetzelfde. Al deze vormen zijn een afleiding van een Oudgermaans woord *theoda*, dat ‘volk’ betekent. Sedert de Karolingische tijd reeds (einde 8e eeuw en verder) wordt daarmee de Germaanse volkstaal in ‘t algemeen aangeduid i.t.t. het Latijn en de daarvan afgeleide, aangren-

¹⁶ Vgl. Voor hetgeen volgt L. de Grauwe, “Das historische Verhältnis Deutsch-Niederländisch ‘revisited’. Zur Nicht-Existenz von Einheitsarealen im Sprachbewußtsein des Mittelalters und der beginnenden Neuzeit”, in: *Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik* 35 (1992), p. 191-205; daarmee instemmend von Polenz (zoals in noot 12), p. VII. 84. 100v. Zie thans ook L. de Grauwe, “ ‘Oem, walschedi ? Spreect jeghen mi in dietsche’ (Reynaert I, 1458-60). Zu den Eigenbezeichnungen der Volkssprachen in den Niederlanden im hohen Mittelalter”, in: *The Dawn of the written Vernacular in Western Europe (International Colloquium 17.-20.5.2000), Mediaevalia Lovaniensia* (verschijnt in Leuven 2000/2001).

WELKE TAAL SPRAK KEIZER KAREL?

zende Romaanse volkstaal (het latere Frans én Italiaans), die eveneens met slechts één term werd benoemd, namelijk *wals(ch)/welsch*. Van een verdere differentiatie van talen (Duits/Nederlands enerzijds, Frans/Italiaans anderzijds) was in dat tweetalige rijk der Karolingen nog geen sprake. Zelfs nog ten tijde van Karel V werden Spaans (Castiliaans) en Portugees nog beschouwd als varianten van dezelfde taal, want de vrouw waarmee hij in 1526 trouwde, Isabella van Portugal, werd “de nuestra nación y de nuestra lengua” genoemd¹⁷. Wel kende men al vroeg strikt regionale benamingen voor streek-talen zoals “le françois” voor het Romaanse dialect van het “Ile de France” en “lingua toscana” voor de streek van Florence - waaruit later de twee grote Romaanse standaardtalen zullen ontstaan. En desgelijks maakte op het einde van de 13de eeuw Jacob van Maerlant bij ons reeds het onderscheid tussen “vlaems, brabantse ende zeeuws” - maar het is duidelijk dat al deze namen secundair zijn afgeleid van de gebiedsnaam waarnaar ze verwijzen: *vlaems* van Vlaanderen, enz. Heel anders lag het met *diets(c)/duits(c)/deutsch*, dat, zoals gezegd, een heel algemene term was met de betekenis ‘taal van het volk’.

Die al te brede toepassing moest vroeg of laat in een enerzijds steeds meer gecentraliseerd en anderzijds mobiel rakende wereld wel tot verwarring leiden, en het spreekt vanzelf dat met de toenemende verzelfstandiging van de Lage Landen aan de zee én hun langzaam voortschrijdende unificatie de nood aan een specifiekere taalbenaming zich deed gevoelen. Dit werd dan bij ons *Nederduits* of *Nederlands*. De politieke, de staatkundige ontwikkeling ging hier duidelijk voorop; pas daarop volgde de uitkristallisering van aparte algemene eenheids- en standaardtalen (in ons geval Nederlands vs. Duits), waarbij rijksgrenzen ook taalgrenzen beginnen te worden. Het is een lang fasenproces, dat overal in het Europa van de Renaissance te bespeuren valt en pas in de Romantiek bij de definitieve totstandkoming van de nationale staten zijn beslag krijgt: Frankrijk, Engeland en Spanje liepen voorop, de Noordelijke Nederlanden volgden, Duitsland en Italië waren de hekkensluiters¹⁸. En bij dit alles speelt natuurlijk ook het taalbewustzijn een niet te onderschatten rol. De vraag is nu, hoe zit het daarmee ten tijde van Keizer Karel en bepaaldelijk bij hemzelf? Kunnen we niet zo achterhalen wat voor Germaans hij nu eigenlijk sprak?

We wezen er al op dat Harald Weinrich er vanuit ging, dat zijn Duits nauwelijks van zijn “Vlaams” (tussen aanhalingstekens) te onderscheiden viel. En

¹⁷ Zie Manuel Alvar, “Carlos y la lengua española”, in: *Homenaje a Hans Flasche. Festschrift zum 80. Geburtstag*, hg. von Karl-Hermann Körner und Günter Zimmerman, Stuttgart 1991, p. 417-435, hier p. 423 met noot 23 (met dank aan Paul van Peteghem, Nijmegen).

¹⁸ Een mooi overzicht van de standaardisatie in de ons omringende landen vindt men in M.J. van der Wal, *De moedertaal centraal. Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650*, Den Haag 1995, p. 5-21 (“De Europese context”).

dan was er vervolgens het onloochenbare feit dat tot 1550 ook de Nederlanders (in ruime zin) hun taal meestal *Duitsch* noemden. Combineren we deze beide gegevens, dan mag men daaruit besluiten, dat er in die tijd nog steeds geen scherp bewustzijn bestond van twee aparte talen Duits en Nederlands. Dat wordt bevestigd door een aantal eminente geleerden uit die periode zelf, zoals de bekende uit Brugge afkomstige wiskundige SIMON STEVIN, die in 1586 - één jaar na de val van Antwerpen - in Leiden een pleidooi voor onze taal liet publiceren onder de titel "*Vytspraeck vande Weerdicheyt der Duytsche Tael*" (uytspraeck = elogium). In dit betoog en in andere geschriften prijst hij de eigen taal boven de Romaanse talen als het Frans, het Italiaans en het Spaans en hij wil er als purist ook geen leenwoorden uit overnemen, maar hij doet iets dergelijks niet met het zogenaamde Hoogduits. Moderne taalkundigen zien daarin terecht een bewijs, dat voor Stevin Neder- en Hoogduits zoniet één taal, dan toch minstens varianten (variëteiten) van één en dezelfde taal zijn¹⁹. Hetzelfde zien we reeds twee jaar eerder bij de auteur van de beroemde verhandeling "*Twe-spraack vande Nederduitsche Letterkunst*", uitgegeven door de Amsterdamse rederijderskamer "In Liefde Bloeyende" in het jaar 1584 - een jaar voor Antwerpens val. De auteur ervan, vermoedelijk Hendrik Laurensz Spiegel²⁰, encenseert daarin volgende dialoog:

R. ghy zeyde flux dat de Duytse taal by haar zelven bestaat/ick heb my wel laten segghen dat onze spraack uyt het Hooghduyts zou ghesproten zyn.
G. Ick spreecck [...] int ghemeen vande duyts taal/die zelve voor een taal houdende/doch dat de zommighe wat te hoogh/andere wat te laegh spreken/ [...] / wel iet wat inde uytspraack verschelende/ maar zo niet of elck verstaet ander zeer wel/ tis kenlyck dat de Griexe taal/die zo waard gheacht is/oock haar verscheyden *Dialectos* had.

De "Twe-spraack heeft het navenant over "*wij duytschen*", Stevin over "*gantsch Duytslant*" en beide denken daarbij primair wel aan de Nederlanden. De uit Dessau in Saksen-Anhalt afkomstige purist Philipp von ZESEN, die

¹⁹ Vgl. bijv. B.C. Damsteegt, "Simon Stevin: taalspiegeling en taaldaad", in: M. Wildiers e.a., *Tussen intuïtie en weten, zes grote denkers op het raakvlak tussen exacte en geesteswetenschappen*, Muiderberg 1982, p. 27-46, hier p. 32: "voor Stevin en zijn tijdgenoten [vormden] het 'Duytsch' of 'Nederduytsch' en het Hoogduits één taal".

²⁰ Vgl. L. Peeters, "Auteurschap en tekst van 'Spiegels' Twe-spraack (1584)", in: G.R.W. Dibbets, J. Noordegraaf, M.J. van der Wal (ed.), *Taalopbouw als Renaissance-ideaal*, Amsterdam [1989], p. 40-50. Voor de tekst zie de uitgave van W.J.H. Caron, *Hendrik Laurensz. Spiegel, Twe-spraack, Ruygh-bewerp, Rederijck-kunst* (= Trivium Nr. III), Groningen 1962, hier p. 62v. Zie over deze betekenis van de term "Duits" G.R.W. Dibbets "'Duits' und Hochdeutsch bei niederländischen Grammatikern des 16. und 17. Jahrhunderts", in: *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft* 2 (1992), p. 19-40, hier p. 21-27.

WELKE TAAL SPRAK KEIZER KAREL?

27 jaar in de Nederlanden verbleef, prijst in zijn "Beschreibung der Stadt Amsterdam" (1664) Spiegels "eifer zur reinligkeit der Deutsche Muttersprache"²¹. Het is dus duidelijk, dat de Nederlander Spiegel zowel als de Duitser von Zesen het allebei in feite hebben over eenzelfde moedertaal, weliswaar met varianten.

De vraag is nu: hoeveel varianten?²² Het antwoord is complexer dan men zou denken. Het aantal is zeker niet beperkt tot wat in de oude desbetreffende vindplaatsen (die reeds uit de 15de eeuw dateren) heet: *Nederlands Duits* vs. (jawel) *Overlands Duits*; *dat neder duitsch* vs. *dat hoghe duitsch*, dat laatste in een Hollands brevier uit 1457:

"Dese oefeninghe is ghetoghen vanden hoghen duitsche int neder duitsche" en ten slotte, in verkorte (zogenoemd elliptische) constructies, *Nederlands* versus *Duits* (maar het had evengoed *Duits* versus *Overlands* kunnen worden).

Maar met deze tweedeling is de taalgeografische kous zeker niet af. Men mag niet uit het oog verliezen, dat -zoals gezegd- het uniformerings- en standaardiseringsproces van de beide huidige talen in Keizer Karels tijd en nog een hele poos daarna nog lang niet afgesloten was. Men dacht en sprak meestal nog in zeer regionale termen. Onze verschillende Nederlandse gewesten stonden weliswaar sedert de Bourgondische tijd onder dezelfde landsheer (of landsvrouw), maar die bleef vooreerst graaf van Vlaanderen, hertog van Brabant enz. enz. En historisch onderzoek²³ heeft uitgewezen dat in de afgescheiden Noordelijke Provinciën (waar notabene de grondslag werd gelegd van het moderne Nederlands, niet zonder de substantiële inbreng van Brabantse en Vlaamse geloofsvluchtelingen) - dat in het Noorden dus tot zelfs helemaal het einde van de 18de eeuw - in het hele ancien régime m.a.w. - een bepaalde, blijkbaar onuitroeibare vorm van provincialisme bleef bestaan: de soevereiniteit lag bij de gewestelijke Staten, het bovengewestelijk gezag van

²¹ L. Peeters, p. 48.

²² Vgl. voor hetgeen volgt opnieuw L. de Grauwe 1992 (zoals in noot 16).

²³ Vgl. de vrij uitvoerige samenvatting van de externe taalgeschiedenis van het Vroegnieuwnederlands (circa 1550-1650) door J.A. van Leuvensteijn, in: M.C. van den Toorn e.a. (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse taal*, p. 227-272. - Vgl. voor de geschiedenis van het nationale bewustzijn ook L. Wils, *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Leuven/Apeldoorn 1992, hier p. 59-95 (ook met toegevoegd wetenschappelijk apparaat, als *Histoire des nations belges*, Gerpennes, 1996); E.H. Kossmann, *Een tuchteloos probleem. De natie in de Nederlanden*, Leuven 1994; Piet Avonds, "Beschouwingen over het ontstaan en de evolutie van het samenhorighheidsbesef in de Nederlanden (14de-19de eeuw)" in: *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de renaissance naar de romantiek. Liber amicorum J. Andriessen s.j., A. Keersmaekers en P. Lenders s.j.*, Leuven 1986, p. 45-58, waar aan Brabant (veeleer dan aan Vlaanderen) de spilfunctie bij de ontwikkeling van dat besef in de Zuidelijke Nederlanden wordt toegekend.. Zie thans ook Jean Stengers, *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918*. Tome 1: *Les racines de la Belgique*, Bruxelles 2000, vooral hoofdstukken IV-VII.

de Staten-Generaal was meer schijn dan wezen. Zo iets kan nauwelijks bevorderlijk zijn geweest voor de ontwikkeling en verspreiding van een eenheidstaal. Zeker nog in de 15de eeuw gebruikte elk gewest zijn eigen streektaal als bestuurstaal, en in de Staten-Generaal was dat tot 1582 jawel ... het Frans! En nog in zijn laatste regeringsjaar ging er op 7 mei 1555 een octrooi uit van Keizer Karel, waarin voor het bekleden van zog. "Officiën" (ambten) in Holland wordt vereist, dat "*die geene die uyt die voorsz[eide] Landen van herwaerts-over gebooren zijn, die Duytsche sprake, die men in Hollant gebruyckt, kunnen, verstaen ende spreecken [sullen]*"²⁴. In de niettemin talrijke uitspraken over "*onze gemeene Duytse sprake*" (zo de Nationale Synode van 1586 in Den Haag m.b.t. een geplande nieuwe Bijbelvertaling) of "*in gemeyn Nederlantsch duytsch*" (zo reeds het titelblad van de Doopsgezinde Bijbel in de vluchtelingengemeente Emden 1558) moet "gemeen" niet als "gemeenschappelijk", maar als "volkstalig, in de taal van het gemeen = het gewone volk" worden begrepen, in tegenstelling tot het Latijn. Met een stevige korrel zout moet ook het begrip "het gemene vaderland" worden verstaan. In een artikel met de veelzeggende titel: "Des Prinzen Vaterland? Wilhelm I. von Oranien zwischen Reich, Deutscher Nation und den Niederlanden" noemt de historicus Georg Schmidt dit "het meest gebruikte maar tegelijk vaagste" begrip in de toenmalige politieke context²⁵. Hij wijst erop dat, ondanks het

²⁴ Dat de ambtenaren de landstaal zouden kennen, werd reeds in de Bourgondische tijd door de onderdanen bedongen: zie bijv. W.P. Blockmans (red.), *Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden* (= Standen en Landen LXXX), Kortrijk-Heule 1985, vooral p. 91 [4 en 6] en 134 [16]. - Voor dit en verdere citaten zie A.A. Weijnen, *Het Algemeen Beschaafd Nederlands historisch beschouwd*, Assen 1974, p. 1-10 (hier p. 6v.); zie hierbij ook de kanttekeningen van G. Geerts, "De standaardisering van het Nederlands in de 17de eeuw", in: *Taal en Tongval* 28 (1976), p. 59-63. Vgl. (ook voor al het volgende) de uitvoerige studie van L. Van den Branden, *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16de eeuw*, Gent (KANTL) 1956; J.W. Muller, *Over Nederlandsch volksbesef en taalbesef*, Utrecht 1915 [al zeer nuchter en realistisch voor zijn tijd !]; D.M. Bakker-G.R.W. Dibbets, *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*, Den Bosch 1977 (vooral de hoofdstukken 2 en 3 over de 16de en 17de eeuw, p. 23-63); G.R.W. Dibbets [zoals in noot 20]; M. Van der Wal-C. van Bree, *Geschiedenis van het Nederlands*, Utrecht 1992, p. 179-231 (met literatuur p. 438-442); K.-P. Lange, "Die Begriffe 'Nederlandsch' und 'Nederduitsch' zur Ausdifferenzierung des niederländischen Selbstverständnisses", in: M. Prangel-H. Westheide, *Duits(land) in Nederland. Waar ligt de toekomst van de Nederlandse germanistiek ?*, Groningen 1988, p. 72-81.

²⁵ G. Schmidt, "Des Prinzen Vaterland ? Wilhelm von Oranien (1533-1584) zwischen Reich, deutscher Nation und den Niederlanden", in: R. Merville e.a., *Deutschland und Europa in der Neuzeit. Festschrift für K.O. Freiherr von Aretin*, 1. Halbband, Stuttgart 1988, p. 223-239, hier p. 225 (met dank aan T. Leuschner). Vgl. ook de artikelen van S. Groenveld ('Natie' en 'patria' bij zestiende-eeuwse Nederlanders, p. 55-81) en K. Tilmans (De ontwikkeling van een vaderland-begrip in de laat-middeleeuwse en vroeg-moderne geschiedschrijving van de Nederlanden, p. 7-53, vooral p. 38-46 over Brabant en Vlaanderen) in: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw*, Amsterdam 1999; Joep Leerssen, *Nationaal denken in Europa. Een cultuurhistorische schets*, Amsterdam 1999, vooral p. 29 (over Diets/Duits en Willem van Oranje).

WELKE TAAL SPRAK KEIZER KAREL?

herinrichten van de “Bourgondische Kreits” binnen het Hl. Roomse Rijk in 1548, die de Nederlanden (inclusief Vlaanderen en Artois, die voorheen Franse lenen waren geweest, en inclusief de door Karel zelf verworven noordoostelijke provinciën) als Habsburgse erflanden nauwer samenbond, noch de Keizer noch zijn vertrouweling Oranje de bedoeling hadden, deze kroonlanden van het Rijk af te splitsen. Oranje wilde tegelijk zelfs “den koning van Hispanien”, de Habsburger Filips, altijd blijven “eren” als landsheer van alle Nederlanden, zoals het in het “Wilhelmus” luidt. Maar het onduidbare optreden van de gehate Alva enerzijds, het uitblijven van steun vanwege de Duitse vorsten anderzijds dreven Oranje ten slotte tot de droom van een zelfstandige en religieus tolerante staat van 17 Provinciën - ook in die dubbele droom werd hij uiteindelijk bedrogen. Hoewel hij “van Duitsen bloed” was (we weten ondertussen dat dat eenvoudigweg Germaans betekent, waarbij de tegenstelling Nederlands-Duits nog irrelevant was), was ook *zijn* omgangstaal het Frans, ook met zijn kinderen. “Zijn Nederlands en zijn Duits waren moeilijker te verstaan”, zoals Van Roosbroeck schrijft²⁶. Een kwart millennium eerder hadden de hertogen van Brabant, waaronder Jan I, zich evenmin van het Duitse Rijk willen afsplitsen, maar er zich integendeel als machtige vorsten willen opwerpen.²⁷

Maar nu voor de laatste maal en tot slot terug naar Keizer Karels tijd. We weten nu, dat er tussen de Nederlandse en de Duitse streektalen geen scherpe scheiding bestond; zij vloeiden (en vloeien nog steeds!) van de Noordzee tot de Alpen langzaam in mekaar over: ze vormen m.a.w. een continuum. Dat betekent natuurlijk niet, dat een dialectsprekende West-Vlaming en een dito Oostenrijker mekaar zo maar hadden kunnen verstaan, maar ze wisten ergens dat ze allebei Germaans, geen Romaans spraken. We weten verder ook, dat er, hier zowel als daar, nog geen gestandaardiseerde eenheidstalen bestonden. “Die gemeine teutsch” van keizer Maximiliaan is primair niet in supraregionale zin te verstaan, maar meer in sociale en stilistische zin als ‘algemeen ver-

²⁶ Van Roosbroeck (zoals in noot 3), p. 189v.

²⁷ Vgl. P. Avonds, “Brabant en Limburg 1100-1403”, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 2, Haarlem 1982, p. 452-482, hier p. 465: “Goed beschouwd moet men tot de conclusie komen dat het relatief gering blijvend effect van de Rijkspolitiek van de hertogen, zeker in de 14de eeuw, niet te wijten is aan hun wil om zich van het Rijk los te maken, zoals wel eens wordt beweerd. Het tegendeel is waar [...]. Zij hoorden bij Duitsland en wilden dat ook blijven [...]. Met het aan de macht komen van de Bourgondiërs in Brabant in het begin van de 15de eeuw, werd een streep gezet onder de hertogelijke pogingen tot integratie van Brabant in het Duitse Rijk. [...] Zo zou men kunnen stellen dat de 14de eeuw van doorslaggevende betekenis is geweest voor het latere België”. – Zie ook J. Goossens (ed.), *Woeringen en de oriëntatie van het Maasland*, Hasselt 1988.

staanbaar, voor iedereen²⁸. De vorm van "Duytsch" die Karel in zijn jonge jaren leerde, zal wel niet het Gents zijn geweest. Hij was er wel geboren (althans in het exempte Prinsenhof, dat zijn betovergrootvader Filips de Goede had uitgebouwd)²⁹, in februari 1500, maar was al in mei van hetzelfde jaar door zijn ouders meegenomen, eerst naar het paleis op de Koudenberg te Brussel - vervolgens, vanaf november 1501 -na het (eerste) vertrek van zijn vader Filips de Schone naar Spanje - aan het hof van zijn overgrootmoeder, Margaretha van York, het "Keizershof" aan de noordzijde van de Keizerstraat te Mechelen. Van november 1503 (overlijden van deze hertogin) tot maart 1507 (aanstelling van Karels tante Margaretha van Oostenrijk³⁰ tot landvoogdes) was hij een paar jaartjes op de Leuvense Keizersberg, om vervolgens opnieuw in Mechelen te worden opgevoed. Daar heeft hij de bouw meegeemaakt van het gloednieuwe Renaissance-paleis van zijn tante aan de zuidzijde van diezelfde Keizerstraat. Alles speelde zich dus af in de Brabantse steden Brussel, Leuven en vooral in Mechelen. Deze stad was weliswaar de hoofdplaats van een zelfstandige heerlijkheid, maar lag als een enclave midden in Brabant en dus in het Brabantse dialectgebied. Hij zal er ongetwijfeld BRABANTS hebben geleerd - een vorm van "Duytsch" die bovendien het meeste prestige genoot in de hele Nederlanden. Wij hebben trouwens over Karels taalopvoeding een getuigenis: de eerste "gouverneur" van de nog jonge prins, Karel van Croy (vader van Willem, die hem in 1509 in die taak opvolgde), schreef aan 's prinsen grootvader Maximiliaan van Oostenrijk: "Volgens uw wens zal ik erop toezien, dat hij het *Brabants* leert, zodra zijn tong er zich zal op instellen en hij het kan lezen"³¹. Maximiliaan zal het graag gehoord

²⁸ P. von Polenz (zoals in noot 12), p. 162; zie uitvoerig S.N. Werbow, "Die gemeine Teutsch". Ausdruck und Begriff", in: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 82 (1963), p. 44-63.

²⁹ Dat hij een heimelijke Eeklonaar zou zijn geweest (zie bijv. Romano Tondat in "De Gentenaar" van 29.11.99, p. 16) wordt in deze zelfde aflevering weerlegd door R. Vermeir.

³⁰ Over haar Rosine de Dijn. *De vrouwen van de keizer. Een tocht door Europa met Karel V*, Leuven 1999, p. 71-96.

³¹ Zie Armand Rassaerts, *De jeugdijaren van Keizer Karel in Mechelen*, [Mechelen] 1999 (uitgave in eigen beheer), p. 54. Reeds Henri Pirenne, in een noot sedert de derde uitgave van zijn monumentale *Histoire de Belgique des origines à nos jours*, 1923, p. 83 noot 1 (= uitg. Brussel 1949, Tome II, p. 72 noot 33), karakteriseerde het "Vlaams" (en het Duits) van Karel V als volgt: "Il avait sans doute du flamand cette connaissance superficielle qu'en ont aujourd'hui tant de bourgeois francisés, par suite de leurs rapports avec les domestiques, les gens du peuple et les paysans. Pour l'allement, il est certain qu'il l'ignorait, bien que dès 1513, Maximilien recommandât à Marguerite de lui faire apprendre le "thiois" (Correspondance, t. II, p. 176). B. Sastrow, *Ein merkwürdiger Lebenslauf des XVI. Jahrhunderts*, éd. L. Grote (Halle, 1860), cite de lui, p. 209, 217, quelques phrases germaniques qu'il lui aurait entendu prononcer. C'est un sabir mi-flamand, mi-allemand, dont l'incorrection atteste l'authenticité. Elles prouvent que l'empereur essayait de parler Hochdeutsch en s'aidant des bribes de malinois qu'il avait retenues de son enfance. La pauvreté du vocabulaire est tout à fait caractéristique. En somme au point de vue linguistique, Charles n'était pas moins Français que sa tante Marguerite".

WELKE TAAL SPRAK KEIZER KAREL?

hebben, want hijzelf was na zijn slechte ervaringen met de opstandige Vlaamse steden - de Bruggelingen hadden hem zelfs gewoonweg een tijdlang gevangengezet - de Brabantse beginnen te bevoordelen. Mede daardoor was de glans van het eens zo machtige graafschap Vlaanderen en zijn fiere steden aan het tanen gegaan (uiteraard ook door de verzanding van het Zwin, wat Brugge betreft, en door de verzwakking van Gent reeds vóór de fameuze bestraffing van 1540 door de Keizer zelf). Brabants ster daarentegen was aan het rijzen gegaan, niet het minst door de opgang van de havenstad en handelsmetropool Antwerpen³². Brussel was sedert de Bourgondische tijd de voornaamste hoofdstad van de Nederlanden en een van de belangrijkste hertogelijke residentiesteden geworden. Dit - samen met de uitstraling van de toen enige universiteit in de Nederlanden, nl. Leuven - verkaart dan ook volgens de Zwitserse humanist en Karels tijdgenoot Konrad Gessner in diens beroemde werk "Mithridates" (Zürich 1555) over de verschillende talen in de wereld, waarom het Brabants zo'n prestige bezat "onder de overige Belgische talen of onder die van Nedergermanië rond de Rijn en van de streken gelegen aan de kusten van de Oceaan"³³. Niet te verwonderen dus ook, dat vanaf de tweede helft van de 14de eeuw een zekere verbrabantsing van de aangrenzende dialecten in huidig Oost-Vlaanderen en Limburg plaatsvond³⁴. Toch was deze brabantisering in het jaar 1550 in het Gents bijv. nog lang niet zo ver gevorderd als vandaag de dag: de Gentse schoolmeester Joas Lambrecht schreef toen, op basis van zijn eigen stadsdialect, een "Nederlandsche Spellijnghe", waaruit blijkt dat hij nog *min huus zei*, zoals nu nog in het West-Vlaams en het Zeeuws, en nog niet - zoals ondertussen al in Brabant - *mijn huis* met diftongen (N.B. Lambrecht was voorstander van een uniforme spelling voor de klanken, maar vond dat elke "taalprovincie" maar moest spellen zoals men daar sprak)³⁵. De Vorstermanbijbel van 1528, die zowel door katholieken als

³² Zie over deze gestage opgang thans Jan Lampo, *Vermaerde coopstadt. Antwerpen in de Middeleeuwen*, Leuven 2000.

³³ "Brabantica lingua inter ceteras Belgicas siue inferioris Germaniae circa Rhenum & ad Oceani litora sitarum regionum, elegantior hodie habetur, propter Louanium metropolim, in qua literarum studia florent, & Bruxellas primariam imperatoris aulam": zie de uitgave (met inleiding, vooral p. 40) door Manfred Peters, *Konrad Gessner. Mithridates [...], Neudruck der Ausgabe Zürich 1555*, Aalen 1974, p. 167 (= *Mithridates*, fol. 39r^o). Zie ook L. Goemans, Nog over het bestaan van een Brabantsche gemeenschappelijke spreektaal in de XVIe eeuw, in: *Leuvense Bijdragen* 26 (1934), p. 36-53; M.J. van der Wal (zoals in noot 18), p. 32v.

³⁴ R. Willemys e.a. (red.), in: M.G. van den Toorn e.a., *Geschiedenis van de Nederlandse taal*, p. 175.

³⁵ Zie voor dit alles J. Taeldeman, "Joas Lambrechts *Nederlandsche Spellijnghe* (1550) als spiegel van het (Laat-)Middelgentse vokaalsysteem", in: *Naamkunde* 17 (1985), p. 325-334 (= Feestbundel voor Maurits Gysse II). Overigens heeft Lambrecht het over "*ons nederlantsch duitsch of vlaemsche sprake*" in het voorwoord op zijn *Refereynen* (Gent 1539); zie de facsimile-editie door D. Coigneau en W. Waterschoot van het hs. Gent, Universiteitsbibliotheek G 179 (fol. 1v^o).

protestanten werd gebruikt, elimineerde alle woorden die niet gangbaar waren in “*onse Brabantsche tale*” en de Vulgaat-vertaling van Nicolaas van Winghe (1548) was gesteld in “*de gemeyne Brabantsche tale als men die vseert te Loven*”. In de officina van de erven Joh. Quentel te Keulen verschijnen in maart 1552 “D. Ioannis Rusbrockii opera omnia [...] è Brabantiae Germanico idiomate reddita latinè per F. Laurentium Surium”, alle werken van Jan van Ruusbroec dus, vertaald door Surius in het Latijn “uit het Germaans van Brabant”. Jonker Jan van der Noot heeft het steeds over het Brabants, nooit over het Nederlands. De Duffelse lexicograaf Cornelis van Kiel (Kiliaan) gaat voor zijn beroemd woordenboek uit van zijn eigen Brabants, maar vermeldt ook woorden uit andere regio’s, zo vanaf de druk van 1599 ook Zeeuwse. De Zeeuwse staatsman en literator Johan de Brune schrijft nog in 1658 (100 jaar na de dood van Karel):

“*Men zeght dat een schoone vrouw moet hebben een Neerlands lijf, een Enghelands aenghezicht, een **Brabandsch** tongh, en een Hollands hert*”.

Bij de oversetters of translateurs van de Statenbijbel die in 1637 voltooid werd, zaten wellicht toevallig geen Brabanders, wel twee Vlamingen en één Zeeuw (naast twee Friezen en een Hollander), maar vaak werd voor uitgerekend een Brabantse taaleigenaardigheid gekozen. De vertalers waren ook zeer tolerant t.o.v. Hoogduitse leenwoorden uit de Lutherbijbel, wat er nog eens op wijst, dat ze hun taal als variant van de Hoogduitse hebben beschouwd. Dat is uiteindelijk ook de reden waarom keizer Karel het wellicht niet meer nodig achtte, nog eens extra een of andere Hoogduitse variant te leren, zoals zijn grootvader Maximiliaan het omgekeerd wél had gedaan.

Of deze en zijn Bourgondische voorgangers nu nog Vlaams of reeds Brabants hebben geleerd, valt moeilijk uit te maken. Op één gegeven moet echter nog worden gewezen: paradoxalerwijze wellicht werden het Brabants en andere gewesttalen in de Nederlanden toch nog vaak overkoepelend “Vlaams” gehe-ten, en zodoende ook in ‘t buitenland *flamand, fiammingo, flamenco*. Dat had te maken met de nog niet helemaal verbleekte uitstraling van het oude graafschap, dat trouwens het eerst tot de Bourgondische gebieden is gaan behoren, zoals helemaal aan het begin van deze bijdrage te lezen viel. In een plakkaat dat Keizer Karel op 8 mei 1521 tegen de geschriften van Luther liet uitvaardigen (zijn regionale kanselarijen zullen wel voor tekst en vertaling gezorgd hebben) luidt het:

“Willen daeromme ende bevelen (...) dat ghy met allen besorghe ende goeder neersticheyt terstont (dezen ghesien) doet verbranden ende te nyeten doen openbaerlic alle de boucken van den voirseyden Martin Luther, zo in der overlantscher, latynsche, *vlaemsche* oft andre talen gescreven ofte te scrivene, gheprent oft te prentene”³⁶.

³⁶ Uit *Receuil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2e reeks, 1506-1700, deel II, Brussel 1898, p. 73. De tekst lijkt mij een (Oost-)Vlaams taalkarakter te dragen (*te scrivene* met bewaarde eind-*e*, *prenten* met -*e*- i.p.v. -*i*- in de stamsillabe; verder ook *hu* ‘u’, *helegh* i.p.v. *heilegh*, *cleen* i.p.v. *clein*); misschien had een Brabantse scribent hier “brabantsche” geschreven.

WELKE TAAL SPRAK KEIZER KAREL?

In de beroemde beschrijving door Ludovico Guicciardini van “alle de Nederlanden anderssins gheuoemt Neder-Duytslandt” omstreeks 1560, heet het, uit het Italiaans vertaald:

“Dit deel van ‘s konings rijk wordt gewoonlijk de Lage Landen genoemd, daar het laag gelegen is aan de Oceaan; tevens heet het in bijna heel Europa *Vlaanderen*, het deel voor het geheel nemend, wegens de macht en beroemdheid van die streek...”³⁷.

Dit boek werd in 1648 (!) in Amsterdam herdrukt onder de titel: “Belgium dat is: Nederlandt”.

De humanisten noemden het Nederlands dan ook de “*lingua Belgica*”; beroemd is ook de voorstelling van de 17 Provinciën als de ‘*Leo Belgicus*’³⁸. De romantiek zal in de 19e eeuw de gedachte van de suprematie van Vlaanderen over de andere Zuid-Nederlandse gewesten weer oprakelen, wat o.m. zal leiden tot zo’n merkwaardige - voor een middeleeuwer gewoonweg verbijsterende - benaming als “Vlaams-Brabant”. Toch was dit niet algemeen; nog in de Oostenrijkse tijd (1713-1794) blijft “Brabants” zich handhaven. Zo klaagt nog vader Leopold Mozart, die met zijn zoon en dochter op tournee is, vanuit Brussel naar Salzburg in een brief van 17 oktober 1763 (en gesloten de 4e november): “Man hört kein anderes Wort, als brabantisch und Französisch. die Gebete in der Kirche, die Kirchen und Staats Verordnungen, was nämlich in Kirchen und was an offnen Plätzen angeschlagen wird, ist alles in brabantischer Sprache”³⁹.

Al bij al kunnen we Karel taalkundig het best karakteriseren als een in Vlaanderen geboren, verfranste op-en-top... *Spaanse Brabander*.

³⁷ L. Guicciardini, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, Antwerpen 1581, p. 5.

³⁸ Zie J. Roegiers - B. Van der Hertem (redd.), *Eenheid op papier. De Nederlanden in kaart van Keizer Karel tot Willem I*, Leuven 1994.

³⁹ L. Mozart aan Lorenz Hagenauer; zie *Mozart. Briefe und Aufzeichnungen. Gesamtausgabe. Sieben Bände* (Hrsgg. W.A. Bauer/O.E. Deutsch /J.H. Eibl), Kassel etc. 1962-1975; hier Band I, p. 105v. (regels 136-139). Vgl. ook J. Smeyers, *Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidnederlands geestesleven van de 18de eeuw*, Gent (KANTL) 1959, vooral p. 408-416 (over Brabants p. 412); Dez., “Achttiende-eeuwse benamingen voor taal, volk en land in Zuidnederlandse bronnen”, in: *Handelingen van de Kon. Zuidnederlandse Mij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 41 (1987), p. 181-193; vgl. ook R. De Schryver, “Het vroege gebruik van ‘Vlaanderen’ in zijn moderne betekenis”, *ibidem*, p. 45-54.